

**BOSHLANG'ICH SINIF O'QITUVCHILARIDA KASBIY
DEFORMATSIYANI SHAKLLANTIRUVCHI IJTIMOIIY
PSIXOLIK OMILLAR**

Andijon davlat pedagogika instituti
Pedagogika psixalogiya kafedrası o`qituvchisi
To`Lanova Maxliyoxon Murotali qizi
Andijon davlat pedagogika instituti
Matematika va informatika y`onalishi 2-bosqich talabasi
Alijonov Shohruhbek
Andijon davlat pedagogika instituti
Matematika va informatika y`onalishi 2-bosqich talabasi
Solijonova Madinabonu

Annotatsiya: Ushbu maqolada Boshlang'ich sinf o'qituvchilarida kasbiy deformatsiyani shakllantiruvchi ijtimoiy psixologik omillar bir nechta asosiy jihatlarni o'z ichiga oladi. Bu omillar o'qituvchilarning o'z kasbiga bo'lgan munosabatini, ularning ishiga nisbatan motivatsiyasini va umumiy psixologik holatini shakllantirishi mumkin. Quyidagi ijtimoiy psixologik omillarni ko'rib chiqqanmiz Ijtimoiy bosim va talablar, Ijtimoiy izolyatsiya va qo'llab-quvvatlashning yetishmasligi, O'qituvchining kasbiy identifikatsiyasi, Stress va emosional charchoq, Tashkiliy va metodik yondashuvlar, Kasbiy faoliyatdagi monotoniya va shu kabi dozart masalalar ko'rib chiqilgan.

Kalit so'zlar: kasbiy deformatsiya, shaxs deformatsiyasi monotoniya, hissiy charchash, boshqaruv eroziyasi, Ijtimoiy va tashkiliy omillar, sindromi, Emotsional charchoq va "burnout". kognitiv holsizlik.

KIRISH

Respublikamiz mustaqil davlat sifatida demokratik jamiyat qurish, dunyodagi eng rivojlangan mamlakatlar qatoridan o'rin olishni o'z oldiga maqsad qilib qo'ygan ekan, bu xalq ta'limi xodimlarini qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish tizimi oldiga ham muayyan vazifalar qo'yadi. Mazkur vazifalar umumiy o'rta ta'lim muassasalarida faoliyat olib borayotgan o'qituvchilarning kasbiy-metodik tayyorgarligini rivojlantirish bilan belgilanadi. O'qituvchilarning kasbiy-metodik tayyorgarligi ularning kasbiy faoliyatga doir bilimlar, ta'lim-tarbiya jarayonini tashkil qilish, o'z-o'zini rivojlantirish kabi asosiy kasbiy faoliyat sohalarida aks etadi. Bu esa o'z navbatida, o'qituvchining o'z fanini o'qitishga doir bilimlarni mukammal bilishi va harakatga keltirishi, ta'lim jarayonini loyihalash, tashkil qilish vabaholash uchun zarur bo'lgan tayanch kompetensiyalarni egallashi, shuningdek, o'qitish va tarbiyalash jarayonini ta'lim sohasidagi innovatsion ilmiy yutuqlar, zamonaviy pedagogik va axborot-kommunikatsiya texnologiyalari asosida intensiv tashkil etish, uzluksiz va tizimli o'z-o'zini rivojlantirishni talab etadi.

Asosiysi, o'qituvchini uzluksiz kasbiy rivojlantirish va shu asosda uning kasbiy va metodik tayyorgarligini takomillashtirishga erishish mumkin. O'z-o'zini kasbiy rivojlantirishga bo'lgan ehtiyoj, bir tomondan, o'qitishning o'ziga xos xususiyati, uning

ijtimoiy roli, ikkinchi tomondan, pedagogik faoliyatning doimiy o'zgarib turadigan sharoitlari bilan bog'liq bo'lgan "hayot davomida o'qish" tamoyili bilan belgilanadi. O'z o'zini rivojlantirish uzluksizlik, universallik, maqsadga muvofiqlik, integrativlik, umumiylik, individuallashtirish, o'zaro bog'liqlik va doimiylik, past darajadan yuqori darajaga o'tishning doimiyliigi, o'zgaruvchanlik kabi tamoyillarga asoslanadi. O'qituvchilarning kasbiy kompetentligini rivojlantirishga ta'sir ko'rsatuvchi asosiy omilardan biri sifatida ta'lim muassasasida uzluksiz malaka oshirish jarayonlarini ilmiy asosda tashkil etish zaruriyatini keltirish mumkin. Ilmiy asoslarda tashkil etilgan uzluksiz malaka oshirish jarayonlarining ilmiyligi - yangiliklarni izlash, o'rganish va ularga asoslanish hamda ilmiy asoslangan ma'lumotlardan foydalanish, o'qituvchilarning kasbiy kompetentligini rivojlantirishning pedagogik, psixologik va ijtimoiy-iqtisodiy asoslarini o'zlashtirish, o'qituvchilarning kasbiy kompetentligini rivojlantirishga innovatsion yondashuv texnologiyalarini joriy etish kabi vazifalarni belgilaydi. Pedagogik tajribalardan ma'lumki, pedagog faoliyati o'ziga xos murakkab jarayon bo'lib, u o'qituvchidan nafaqat oliy ma'lumotga, balki yetarli kasbiy tayyorgarlikka, pedagogik va kasbiy tayyorgarlik yo'nalishida bilim, ko'nikma va malakalarga, shuningdek, ma'lum tajribaga ham ega bo'lishni talab etadi.

Ta'lim-tarbiya jarayonida o'qituvchilarning eng asosiy va muhim ahamiyat kasb etuvchi funksiyalarini amalga oshirish jarayoni bir qancha vazifalarning bajarilishini, ya'ni pedagogik jarayon sub'yektlariga zaruriy shart sharoitlarni yaratish, ularning faoliyatini tashkil etish, muvofiqlashtirish, nazorat qilish, tahlil qilish va baholash, shuningdek, yangi pedagogik va axborot texnologiyalari bilan qurollantirish kabi qator vazifalarni ham amalga oshirishni nazarda tutadi.

Boshlang'ich sinf o'qituvchilarining malakasini oshirish tizimida metodik tayyorgarligini takomillashtirish, uzluksiz kasbiy rivojlantirishning ko'p jihatdan nazariy yoritilishiga qaramay, jamiyat, fan va ta'limning yangi yo'nalishlari o'qituvchini innovatsion metodik tayyorgarligini takomillashtirish, uzluksiz kasbiy rivojlantirish zaruriyatini kuchaytiradi. Shundan kelib chiqib, boshlang'ich sinf o'qituvchilarining metodik tayyorgarligini takomillashtirish, uzluksiz kasbiy rivojlantirish muammosini ilmiy jihatdan tahlil qilish natijasida quyidagi qarama-qarshiliklar mavjudligi aniqlandi:

- zamonaviy ta'limni innovatsion jarayonlarga yo'naltirish va boshlang'ich sinf o'qituvchilarining innovatsion o'quv jarayonini amalga oshirishga doir nazariy va uslubiy tayyorgarligi o'rtasida;

- boshlang'ich sinf o'qituvchisini uzluksiz kasbiy rivojlantirish zarurati va mavjud holatda bu jarayonga ilmiy-metodik yondashuvlar yetarli darajada rivojlanmaganligi o'rtasida;

- o'qitishning an'anaviy bilimga asoslangan yondashuvi va boshlang'ich sinf o'qituvchilarining metodik tayyorgarligini takomillashtirish, uzluksiz kasbiy rivojlantirishda kompetentlikka asoslangan, faol va shaxsga yo'naltirilgan yondashuvlarni talab qiladigan ta'limdagi zamonaviy innovatsion tendensiyalar o'rtasida;

- o'qituvchilarning innovatsion metodik tayyorgarligi sifatini oshirish zaruriyati va boshlang'ich sinf o'qituvchilarini uzluksiz kasbiy rivojlantirish uchun rivojlantiruvchi texnologiyalar va mexanizmni resursli qo'llab-quvvatlashning

yetishmasligi o'rtasida. ¹

Boshlang'ich sinf o'qituvchilarining metodik tayyorgarligini takomillashtirish va kasbiy rivojlantirish zaruriyatini belgilovchi bosh mezon bu inson oldiga qo'yilgan maqsad bo'lib, unga erishish uchun vazifalar belgilash, tashkil etiladigan faoliyatni oldindan rejalashtirish, amalga oshirish yo'l-yo'riqlarini tanlash va loyihalashtirish, maqsad va natijani muvofiqlashtirish zarur hisoblanadi.

ASOSIY QISM

Boshlang'ich sinf o'qituvchilarida kasbiy deformatsiyani shakllantiruvchi ijtimoiy psixologik omillarni yanada chuqurroq tahlil qilish mumkin. Kasbiy deformatsiya, o'qituvchilarning o'z kasbiga nisbatan salbiy munosabatlarini, ularning ishiga bo'lgan ijobiy motivatsiyasini yo'qotishlarini, ba'zan esa shaxsiy va professional hayotidagi nizolarni anglatadi. Bu jarayon turli ijtimoiy psixologik omillar orqali rivojlanishi mumkin. Quyidagi omillarni batafsil ko'rib chiqamiz:

Ijtimoiy va madaniy bosim. O'qituvchilarning ishiga doir qo'yilgan ijtimoiy talablar ko'pincha juda yuqori bo'ladi. O'qituvchilarning akademik muvaffaqiyatlari, ota-onalar bilan muloqot, jamiyatning ta'lim sifatiga bo'lgan kutishlari o'qituvchilarga kuchli bosim o'tkazadi. Bu bosim ko'pincha o'qituvchilarning o'z ishi bilan bog'liq ichki qoniqarsizlikka va kasbiy deformatsiyaning rivojlanishiga olib keladi. O'qituvchilar doimiy ravishda mukammallikka erishish talabida bo'lishadi, bu esa ularning professional yondashuvini buzadi.

Emotsional charchoq va "burnout". O'qituvchilar kuniga ko'plab o'qituvchilar bilan ishlashadi, bu ularning psixologik va emotsional resurslarini sarflaydi. Emotsional charchoq yoki "burnout" kasbiy deformatsiyaning keng tarqalgan shaklini tashkil etadi. O'qituvchilar uzoq vaqt davomida ta'lim jarayonining barcha stresslariga qarshi kurashganda, ularning motivatsiyasi pasayadi, ishga qiziqishlari kamayadi va o'z kasblariga bo'lgan e'tiborlarini yo'qotadilar. Bu holat ularning emotsional holatiga, ba'zan esa ruhiy salomatligiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Kasbiy motivatsiyaning pasayishi. Kasbiy deformatsiyaning yana bir muhim omili bu o'qituvchilarning kasbiy motivatsiyasining kamayishidir. O'qituvchilar ishga yangi boshlaganida, ular ko'pincha o'qituvchilarga yordam berishga va ta'limni samarali o'tkazishga katta ehtiros bilan yondashadilar. Ammo vaqt o'tishi bilan, tashqi va ichki omillar ta'sirida ularning motivatsiyasi pasayishi mumkin. Tashqi omillarga ijtimoiy va iqtisodiy sharoitlar, davlat tomonidan taqdim etilgan mukofotlar yoki qo'llab-quvvatlashning yetishmasligi kiradi. Ichki omillar esa o'qituvchilarning o'z-o'zini baholashiga, o'z kasblariga bo'lgan qiziqishlariga va yuksak maqsadlar sari intilishlariga ta'sir qiladi.

Ijtimoiy qo'llab-quvvatlashning yetishmasligi. Ba'zan boshlang'ich sinf o'qituvchilari o'z ishlarida hamkasblari yoki rahbariyat tomonidan kerakli yordamni yoki qo'llab-quvvatlashni his qilmaydilar. Yangi metodikalar va yangiliklarni o'rganish, muammolarni hal qilish yoki oddiy kundalik ishlarni bajarishda hamkasblarning qo'llab-quvvatlashi katta ahamiyatga ega. Agar o'qituvchilar o'zlarining ish joyida yolg'iz qolishsa va qo'llab-quvvatlashni sezmasalar, bu ularning

¹ Shaymardanova, D. (2019). Kasbiy deformatsiya va uning oldini olishning psixologik aspektlari. Toshkent: "O'zbekiston xalq ta'limi nashriyoti".58-bet

kasbiy deformatsiyaga uchrashiga sabab bo'lishi mumkin.

Kasbiy va shaxsiy hayot o'rtasidagi chegara yo'qolishi

Boshlang'ich sinf o'qituvchilari ko'pincha o'z ishlarini uyda ham davom ettiradilar, masalan, uy vazifalarini tekshirish, dars tayyorlash yoki ta'limga oid boshqa vazifalarni bajarish. Bu holat shaxsiy va kasbiy hayot o'rtasidagi chegaraning yo'qolishiga olib keladi. O'qituvchilar doimiy ravishda o'z ishlarini o'ylashga majbur bo'ladilar, bu esa ularning shaxsiy hayotiga va o'zlariga bo'lgan e'tiborlarini kamaytiradi. Bunday holat kasbiy deformatsiyaning boshlanishiga olib kelishi mumkin.²

Ijtimoiy izolyatsiya. O'qituvchilar, ayniqsa kichikroq jamiyatlarda yoki o'qituvchilarni qo'llab-quvvatlash tizimi kuchsiz bo'lgan maktablarda ishlaganda, ijtimoiy izolyatsiyani sezishlari mumkin. Bu izolyatsiya ularning o'z kasbiga bo'lgan munosabatini salbiy tarzda o'zgartirishi mumkin. O'qituvchilar ko'pincha o'z ishlariga yoki o'quvchilarga qarshi hissiyotlar uyg'onishi mumkin, chunki ular o'zlarining hissiy va psixologik ehtiyojlarini qondirishda muammolarga duch keladilar.

Kasbiy tajriba va yondashuvlar. O'qituvchilarning kasbiy tajribasi ham kasbiy deformatsiyaga ta'sir ko'rsatadi. Yangi boshlagan o'qituvchilar ko'pincha yuqori energiya va motivatsiya bilan ish boshlashadi, lekin vaqt o'tishi bilan ularning tajribasi oshishi bilan kasbiy monotoniya yuzaga keladi. O'qituvchilar o'rtasidagi hamkorlik, seminarlar yoki metodik yondashuvlar kabi imkoniyatlarning yetishmasligi kasbiy deformatsiyaning rivojlanishiga sabab bo'ladi.³

Xususiyati va motivatsion salohiyat. Ba'zi o'qituvchilarning kasbiy deformatsiyaga chalinishi ularning shaxsiy xususiyatlariga ham bog'liq bo'lishi mumkin. Agar o'qituvchi doimiy ravishda yuqori darajadagi perfektsionizmga ega bo'lsa, u o'zini doimiy ravishda ishlashga va muvaffaqiyatga erishishga majbur his qilishi mumkin. Bu holat o'qituvchini kasbiy deformatsiyaga olib kelishi mumkin.

MAVZUNING OBYEKTI

"Boshlang'ich sinf o'qituvchilarida kasbiy deformatsiyani shakllantiruvchi ijtimoiy psixologik omillar" mavzusining obyekti — boshlang'ich sinf o'qituvchilari va ularning professional faoliyatida yuzaga keladigan kasbiy deformatsiyaga olib keluvchi ijtimoiy va psixologik omillardir.

Kasbiy deformatsiya – o'qituvchining kasbiy faoliyatida o'zgarishlar, salbiy holatlar va salbiy munosabatlarning shakllanishi. Bu holatlar o'qituvchining ishga nisbatan qiziqishi, energiyasi, o'ziga bo'lgan ishonchi va umumiy ruhiy holatiga ta'sir qiladi. Kasbiy deformatsiyaning rivojlanishi esa o'qituvchining o'z kasbiga bo'lgan salbiy munosabatini keltirib chiqaradi va o'qituvchilarning emotsional charchoq (burnout) yoki ijtimoiy izolyatsiya kabi holatlarni yuzaga keltirishi mumkin.

Mavzuning obyekti quyidagi asosiy jihatlarni o'z ichiga oladi:

O'qituvchilar va ularning kasbiy faoliyati

Obyekt sifatida boshlang'ich sinf o'qituvchilarining o'z kasbiy faoliyatiga bo'lgan munosabati va har kunlik ish jarayoni tushuniladi. O'qituvchining kasbiy faoliyati o'z ichiga dars o'qitish, o'quvchilarga ta'lim berish, ota-onalar bilan muloqot qilish, o'qitish

² Ibragimov, I. (2017). Ta'lim tizimi va o'qituvchilarning kasbiy faoliyati: ijtimoiy-psixologik tahlil. Tashkent: Fan va texnologiya.

³ Mavlonova, G. (2020). Boshlang'ich ta'limda o'qituvchilarning kasbiy va shaxsiy rivojlanishi. Toshkent: O'qituvchi nashriyoti.

metodikalarini amalga oshirish va ta'lim jarayonining boshqarilishini o'z ichiga oladi. Bu faoliyatdagi stress, jismoniy va emotsional yuki, o'qituvchining o'ziga bo'lgan talablar va o'z ishiga bo'lgan e'tibor muhim psixologik omillardir.

Ijtimoiy psixologik omillar

Ijtimoiy va psixologik omillar o'qituvchilarning kasbiy deformatsiyasiga bevosita ta'sir qiladi. Bu omillar o'qituvchilarni o'z kasbiga nisbatan qanday munosabatda bo'lishini, ishga qanday motivatsiyalanganligini, ularning emotsional holatini va umumiy ruhiy holatini shakllantiradi. Bular quyidagilarni o'z ichiga oladi:

Jamiyatning ta'limga bo'lgan talab va kutishlari: O'qituvchilar jamiyat tomonidan belgilangan yuqori talablar, o'qituvchilarning akademik muvaffaqiyatlari va boshqa kutishlar ta'sirida kasbiy deformatsiyaga uchrashlari mumkin.

Ijtimoiy qo'llab-quvvatlashning yetishmasligi: O'qituvchilarning hamkasblari yoki rahbariyatdan yetarli qo'llab-quvvatlash olishmasligi ularni ijtimoiy izolyatsiyaga olib kelishi mumkin, bu esa kasbiy deformatsiyaning rivojlanishiga sabab bo'ladi.

Stress va emosional charchoq: O'qituvchilarning doimiy ish yuklari, o'qituvchilarga ta'lim berishdagi kuchli stress va o'quv jarayonidagi yuqori talablar kasbiy deformatsiyaga olib keladi. Bu holat o'qituvchining ishga bo'lgan qiziqishini kamaytiradi.⁴

Motivatsiyaning kamayishi: O'qituvchilar ko'pincha o'z ishlariga motivatsiya yo'qotishadi, bu esa kasbiy deformatsiyaning keng tarqalgan omili hisoblanadi.

O'qituvchining shaxsiy xususiyatlari va psixologik holati

Shaxsiy psixologik xususiyatlar, ya'ni o'qituvchining stressga qarshi turish qobiliyati, emosional barqarorligi, perfektsionizm darajasi va boshqa psixologik omillar, kasbiy deformatsiyaning rivojlanishiga ta'sir qiladi. Ba'zi o'qituvchilar o'zlarini juda yuqori darajadagi talablar va mukammallikka erishish majburiyatida his qilishadi, bu esa ularda ruhiy va jismoniy charchoqni kuchaytiradi.

Ijtimoiy va tashkiliy omillar

O'qituvchilar ish joyida ijtimoiy va tashkiliy sharoitlar ta'sirida o'z faoliyatini qanday amalga oshirishini shakllantiradilar. Tashkiliy omillar (masalan, o'qituvchilar uchun qo'yilgan metodik me'yorlar, o'qituvchining ish vaqti, maktabda ishlash shartlari) va ijtimoiy omillar (masalan, o'qituvchilarning o'zaro munosabatlari, hamkorlik yoki qo'llab-quvvatlashning mavjudligi) kasbiy deformatsiyaning rivojlanishida muhim rol o'ynaydi.

Kasbiy identifikatsiya va professional yondashuv

O'qituvchilarning kasbiy identifikatsiyasi, ya'ni o'zini o'qituvchi sifatida qanday ko'rishlari va ishga qanday munosabatda bo'lishlari kasbiy deformatsiyaga olib kelishi mumkin. O'qituvchilar o'z vazifalarini bajarishda doimiy ravishda o'zlarini mukammallikka yetaklashni maqsad qilib qo'yishsa, ularning professional yondashuvlari kasbiy deformatsiyani kuchaytirishi mumkin.

Xulosa

Boshlang'ich sinf o'qituvchilarida kasbiy deformatsiyani shakllantiruvchi ijtimoiy psixologik omillar juda ko'p va ularning har biri o'ziga xos tarzda o'qituvchining ruhiy va kasbiy holatiga ta'sir qiladi. Kasbiy deformatsiyaning oldini

⁴ Ko'rpasi, L. (2018). Ijtimoiy-psixologik omillar va ularning ta'lim tizimidagi o'rni. Toshkent: Ijtimoiy fanlar nashriyoti.

olish uchun o'qituvchilarga stressni boshqarish, ijtimoiy qo'llab-quvvatlashni ta'minlash, kasbiy motivatsiyasini qo'llab-quvvatlash va kasbiy rivojlanish imkoniyatlarini yaratish zarur. Shu bilan birga, o'qituvchilarga kasbiy va shaxsiy hayotlari orasidagi muvozanatni saqlashga yordam berish muhimdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. N.P.Anikeev Jamoada ruhiy muhit.-.: T "O'qituvchi", 1993 y.
2. SH.A.Do'stmuhammedova O'qituvchilarning o'quv faoliyatlarini boshqarish psixologiyasi.-.: T , 2000 y.
3. Z.T.Nishanova Psixologik xizmat.-.: T, 2015 y.
4. Boynazarovna, A. S. (2022). Innovatsion faoliyat va axborotlar bilan ishlashga ijtimoiy-madaniy adaptatsiya hosil qilish muammosining psixologik asoslari. Ta'lim fidoyilari, 21, 73-77.
5. Oqilova, K. (2021). PEDAGOGLARDAGI EMOTSIONAL TOLIQISH VA UNI BARTARAF ETISH YO 'LLARI. INTEGRATION OF SCIENCE, EDUCATION AND PRACTICE. SCIENTIFIC-METHODICAL JOURNAL, 307-310.